

УДК 364.4:343.8

DOI 10.31654/2663-4902-2019-PP-4-66-72

Хлебик С. Р.

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗАСУДЖЕНИМИ У ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНИЙ ПЕРІОД

У статті теоретично обґрунтовано використання інноваційних технологій сучасної соціальної роботи з неповнолітніми, які повертаються з місць позбавлення волі. Визначено зміст, форми і методи соціального консультування як інноваційної технології соціально-педагогічної моделі соціальної роботи з молодими людьми, які мали проблеми із законом і відбули покарання у відповідних установах пенітенціарної системи. Теоретично обґрунтовано основні принципи здійснення процесу соціального консультування, етапи і цілі кожного етапу консультування, завдання і методи контролю за їх виконанням.

Визначено функції соціального консультування в ресоціалізації неповнолітніх – передача суспільно схвальних норм, цінностей та уявлень про оптимальні моделі поведінки і способи діяльності, формування у клієнта соціально-адекватних законів суспільства, формування здатності до самоконтролю за реалізацією нових норм і цінностей у повсякденному житті. Охарактеризовано сучасні форми і методи здійснення соціального консультування як виду соціальної допомоги неповнолітнім, які повертаються з місць позбавлення волі. Окреслено шляхи використання методу коучингу, фасилітацію як складову діяльності фахівця та технологію "Fishbone".

Ключові слова: аксікреація, соціальне консультування, соціально-педагогічна модель соціальної роботи, соціальна допомога, неповнолітні, що повернулись з місць позбавлення волі.

Постановка проблеми. Проблема ресоціалізації молоді, яка відбувала покарання в місцях позбавлення волі, є актуальною для сучасної України. Повернення у суспільство неповнолітніх, які скоїли злочин і стали на шлях виправлення, є дуже нелегким процесом – подолати труднощі на життєвому шляху, змінити свій характер, звички, думки, створити у собі нову особистість, стати вільним і відповідальним громадянином нашого суспільства.

З іншого боку, після звільнення з місць позбавлення волі перед неповнолітніми засудженими постає складне завдання відновлення втрачених зв'язків із суспільством, формування стійкої просоціальної життєвої позиції.

Виходячи на волю, молоді люди мають у минулому досвід систематичного нехтування законом, моральними нормами, правами та інтересами оточення, з якими вони прийшли у місця позбавлення волі, а також досвід, якого вони набули під час життя в оточенні кримінальної субкультури.

Адаптація до суспільства, побудова нового життя на волі потребує радикальної зміни цього досвіду і всього попереднього способу життя. На свободі вже вільні громадяни роблять перші кроки будівництва свого майбутнього. Швидка зміна обставин суспільного життя після тривалого терміну ізоляції від суспільства і пов'язані з цим проблеми вимагають пошуку нових форм соціальної роботи з неповнолітніми засудженими, які повертаються з місць позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес ресоціалізації неповнолітніх засуджених, які повертаються з місць позбавлення волі, з позиції пенітенціарної педагогіки у своїх дослідженнях висвітлювали В. М. Синьов, В. І. Кривуша, Г. О. Радов, М. М. Фіцула та ін. Психологічні аспекти ресоціалізаційного впливу досліджували М. Ю. Максимова, А. Ф. Зелінський, В. М. Іванов. У соціальній

педагогіці розглядали питання ресоціалізації проблемної молоді Л. М. Завацька, І. Д. Зверева, А. Й. Капська та ін.

Так, М. І. Єнікеєв вважає, що ресоціалізація неповнолітніх засуджених, які повертаються з місць позбавлення волі, пов'язана з їхньою ціннісною переорієнтацією, формування в них механізму соціально-позитивного життєконструювання, створення міцних стереотипів поведінки.

Відома українська дослідниця О. В. Безпалько підкреслює необхідність комплексного підходу до ресоціалізації осіб девіантної поведінки з метою відновлення їх соціального статусу, втрачених чи несформованих соціальних навичок, переорієнтацію неприйнятних у суспільстві форм поведінки за рахунок включення їх в нові, позитивно-орієнтовані соціальні відносини

Джерелами пошуку інноваційних форм і методів зміни зовнішнього середовища, вирішення соціальних і особистісних проблем, що виникають у неповнолітніх засуджених при виході на волю і які не завжди можливо вирішити за допомогою традиційних методів, стають міждисциплінарні дослідження науковців, в яких важливим аспектом є визначення можливостей соціального консультування як інноваційної технології надання послуг та підтримки названій категорії клієнтів.

Консультування як процес є предметом дослідження різних галузей науки і сфери психологічної діяльності. У теорії соціальної роботи І. М. Грига, В. П. Лютий, Т. В. Семигіна та ін., які наголошують на важливості завдання консультанта сприяти перетворенню внутрішнього світу клієнта на підставі переосмислення ним своїх життєвих цінностей. Подібний процес у теорії та практиці соціальної роботи отримав назву "аксікреації". В такому контексті важливим для нашого дослідження є висновки Є. І. Холостової та Л. П. Кузнєцової, які в своїх роботах ґрунтовно досліджують процеси аксікреації, підкреслюють їх значення для організації нових цінностей або переосмислення колишніх в житті неповнолітніх, які мали проблеми із законом, але відбули покарання і вступають у нове для них життя.

Метою даної статті є позиціонування теоретико-прикладних аспектів упровадження інноваційних технологій у процеси ресоціалізації неповнолітніх, які повертаються з місць відбування покарання.

Виклад основного матеріалу. Інноваційною технологією соціальної роботи з неповнолітніми засудженими, які повертаються з місць позбавлення волі, є соціальне консультування.

Слово "консультування" походить від лат. *consultare*, що означає радитись, піклуватися. В українській мові це слово означає "порада, роз'яснення спеціаліста з будь-якого питання, бесіда з метою розширення і поглиблення знань".

Сьогодні у теорії та практиці соціальної роботи існує два основні взаємодоповнюючі підходи до визначення сутності консультування.

Функціональний – консультування розуміється як метод, що забезпечує клієнта практичними порадами та допомогою. Консультант надає будь-яку форму допомоги клієнту у відношенні змісту, процесу або структури завдання, що вирішується, але сам не відповідає за її вирішення. Він тільки допомагає тим, хто несе таку відповідальність. Це вузькі спеціалісти, які надають клієнту додаткову інформацію (наприклад, про стан здоров'я та ін.).

При такому підході консультант виступає як помічник у виконанні будь-якого завдання або вирішенні проблеми.

Професійний – консультування розглядається як особлива професійна служба, що надає послуги громадянам та організаціям спеціально навченими та кваліфікованими особами, які допомагають виявити соціальні проблеми клієнта, проаналізувати їх, дати рекомендації щодо їх вирішення та сприяє, за потреби, виконанню прийнятих рішень та отриманих рекомендацій (Гаміна Т. С., 2013).

Консультування є одним із напрямів соціально-педагогічної моделі соціальної роботи, у процесі якого соціальний працівник / педагог допомагає клієнтові проаналізувати та зрозуміти сутність його важкої життєвої ситуації й запропонувати різноманітні варіанти, які можуть бути використані для вирішення проблеми. За змістом соціальне консультування – це технологія надання соціальної допомоги шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу на людину чи групу людей з метою

відновлення й оптимізації соціальних функцій, розробки соціальних норм спілкування [4].

На підставі аналізу наукових джерел встановлено, що консультування в соціально-педагогічній діяльності науковці визначають по-різному. Так, зокрема, А. Й. Капська визначає як вид соціальної послуги клієнту. Консультативні послуги, на її думку, мають сприяти поліпшенню взаємин клієнта з соціальним середовищем, створенню психологічного комфорту в соціумі.

Т. Ф. Алексеєнко вважає, що консультування – це процес взаємодії між двома або кількома людьми, в ході якої певні знання консультанта використовуються для надання допомоги тим, хто отримує консультацію. Специфіка соціально-педагогічного консультування полягає в тому, що консультант намагається поліпшити життєву ситуацію іншого, не керуючи ним і його потенційними діями та вчинками, а показуючи їх можливі наслідки, допомагаючи клієнту зробити самостійний правильний висновок на основі чітко усвідомлених причинно-наслідкових зв'язків.

Л. М. Завацька "консультування" в соціально-педагогічній діяльності визначає як "технологію надання соціальної допомоги шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу на людину чи малу групу з метою їх соціалізації, відновлення і оптимізації соціальних функцій, орієнтирів, розробки соціальних норм спілкування" [4].

А. А. Бадхен вважає, що соціальне консультування – це технологія надання соціальної допомоги шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу на людину або малу групу з приводу їх соціалізації, відновлення та оптимізації соціальних функцій, орієнтирів, вироблення соціальних норм спілкування [1].

Для успішної та ефективної організації і здійснення процесу соціального консультування необхідно дотримуватися низки принципів:

- принцип зацікавленості клієнта. Консультант повинен переконати клієнта у необхідності та корисності аксикреації або аксиокорекції з метою подальшого вирішення існуючої проблеми;

- принцип ситуативного контролю, дотримання якого дозволяє консультанту в умовах напруженої роботи зберігати можливість об'єктивного погляду на ситуацію, щоб втрутитися в неї у разі виникнення негативних або деструктивних тенденцій;

- принцип природності – консультанту не слід форсувати та штучно прискорювати процес аксикреації. Він повинен бути природним результатом спільної діяльності консультанта та клієнта з осмислення та аналізу проблеми, яка виникла;

- принцип незавершеності – спрямований на те, щоб залишити клієнту можливість прийняття іншого рішення, формування нових, додаткових цінностей, перегляд рішень, які були прийняті раніше.

Реалізуючи ці принципи в практиці своєї професійної діяльності, консультант повинен пам'ятати, що провідна роль у процесі консультування належить клієнту. Саме він обирає конкретний вид консультування, форми і методи його здійснення. Завдання консультанта полягає у тому, щоб спонукати клієнта до прийняття адекватного в даній ситуації рішення, не демонструючи при цьому свою перевагу та й не переймати на себе роль лідера (Гаміна Т. С., 2013).

Важливе завдання консультанта в тому, щоб сприяти перетворенню внутрішнього світу клієнта на підставі переосмислення ними своїх життєвих цінностей. Подібний процес отримав у теорії та практиці соціальної роботи назву аксикреакції. У дослівному перекладі цей термін означає "створення, творення цінностей". Аксикреація – як процес породження, формування та закріплення у людини або групи нових цінностей сприяє регенерації, переосмисленню та прийняттю переосмислених попередніх цінностей.

Зміна ціннісних структур відбувається у результаті довготривалого і систематичного спілкування клієнта з консультантом, в процесі реалізації різноманітних видів консультування.

Довготривалість цього процесу дозволяє виділити послідовну низку етапів соціального консультування, кожен з яких спрямований на виконання певних завдань та досягнення відповідних цілей.

1. Аналіз проблеми, завдання якого в тому, щоб клієнт зміг "поглянути на себе з боку". Такий погляд дозволяє зрозуміти, що багато труднощів пов'язані не стільки з

об'єктивними труднощами та обставинами, скільки з суб'єктивними установками, прагненнями, цілями та ідеалами людини

2. Постановка проблеми, при цьому відбувається безпосередній вплив на систему цінностей клієнта з метою її зміни. Саме тут починається процес аксикреції й особистісної реінтеграції, тобто встановлення зв'язків між суб'єктом і навколишнім світом. Успішним та результативним такий вплив стає тоді, коли послідовно будуть вирішуватися важливі завдання процесу аксикреції, а саме:

- "розблокування" попередньої системи цінностей, тобто її перегляд та переоцінка, в ході яких властиві людині ціннісно-нормативні структури беруться під сумнів, стають не такими стійкими, як раніше. В результаті цього створюється простір з формування нової системи ціннісних норм і установок;

- "зміни" існуючої системи цінностей, коли людина отримує можливість апробувати нові цінності і норми, які раніше були їй не властиві; при цьому вона може спробувати себе ідентифікувати з цими суб'єктами, для котрих її норми та цінності є звичними, таки чином оцінила їх переваги та недоліки;

- "заблокування" нової ціннісно-нормативної системи, тобто кінцеве прийняття людиною нових цінностей, норм та установок, які стають невід'ємним елементом його особистості .

Слід пам'ятати, що для виконання всього комплексу завдань потрібен час, протягом якого клієнту надається підтримка, заохочення до соціально позитивних дій, необхідна допомога в реалізації планів.

Новий ціннісний та мотиваційний комплекс, який формується у людини в процесі вирішення вищеназваних завдань, продовжує розвиватися в процесі подальшого спілкування з консультантом та наступної життєдіяльності, набуваючи все нових і нових елементів, рис та властивостей. Єдність цих процесів може бути визначено як аксигенез, тобто послідовне та неперервне удосконалення і розвиток системи цінностей суб'єкта. Цей процес здійснюється протягом усього життя людини і безпосередньо впливає на те, які шляхи та засоби самореалізації вона для себе обирає.

3. Формулювання цілей. На цьому етапі клієнт, за допомогою та підтримки консультанта, отримує можливість поставити перед собою нові цілі відповідно до нової системи цінностей, які були вироблені на попередньому етапі.

4. Вироблення рішень. В ході спільної разом з консультантом діяльності клієнт має можливість виробити певний діапазон можливих рішень і при їх практичній реалізації стає можливим досягнення ним нових життєвих цілей.

5. Реалізація рішення. На етапі здійснюється процес вибору та реалізації людиною будь-якого з уже прийнятих раніше рішень щодо досягненню нових цілей. Цілі, як і нові мотиви діяльності людини, стають основою для її наступної життєдіяльності, виконання нею нової системи соціальних ролей та засвоєння нових соціальних позицій і статусів.

Залежно від умов відбувається процес аксикреції, який відтворює проблеми і потреби клієнта, надає нові можливості для консультанта виділити найбільш доцільні форми і методи соціального консультування. При цьому найістотнішу роль у виборі конкретних засобів та форм роботи в кожному випадку виконують розглянуті вище цільові установки клієнта.

Сьогодні в практиці соціальної роботи в цілому та соціального консультування зокрема використовують такі форми та засоби діяльності:

- монолог клієнта та його наступний аналіз спільно з консультантом;
- діалог, вільна бесіда клієнта і консультанта;
- відповіді консультанта на відверті запитання клієнта;
- різноманітні тестування;
- різні тренінги та навчання та ін.

Будь-яка форма роботи з клієнтом потребує від спеціаліста щире бажання допомогти людині; бути делікатним в процесі спілкування; а в роботі – стараним, дбайливим. Те, якою буде співпраця консультанта і клієнта, наскільки директивним або демократичним буде консультант, залежить як від мотивації клієнта, його особистісних особливостей, так і теоретичної моделі консультування, що реалізу-

ється консультантом. Можна виділити три основні позиції: "на рівних", "консультант зверху", "клієнт зверху". Варіант "на рівних" передбачає рівноправну співпрацю консультанта і клієнта, в якій консультант достатньо компетентний, щоб надати клієнту всю необхідну інформацію для прийняття рішення, а клієнт зацікавлений у вирішенні цієї проблеми. Варіант "консультант зверху" передбачає нерівні стосунки директивності – залежності, коли консультант директивний, він є носієм унікального знання, бере на себе прийняття рішення та відповідальності за нього, клієнт – залежний виконавець, який готовий підкоритися рішенню консультанта. Варіант "клієнт зверху" виявляє прагматичну орієнтацію клієнта, який припускає, що надання послуг відкриває для нього можливість диктувати свої вимоги та розглядає консультанта виключно як засіб утілення у життя своїх рішень заради досягнення його, клієнта, цілей. Функція консультанта – забезпечити реалізацію рішення клієнта (Гаміна Т. С., 2013).

Потрібно аналізувати характер мотиваційної спрямованості клієнта та його відносин з консультантом. Найбільш типовими є такі установки:

- установка "споживача", яка реалізує прагнення перекласти тягар відповідальності на консультанта й отримати "готовий рецепт";
- установка стурбовано-помисленого, невпевненого клієнта, який прагне до емоційної підтримки і підтвердження "правильності" та доцільності своєї поведінки;
- установка саморозвитку, коли ситуація консультування використовується клієнтом як ресурс особистісного зростання;
- установка залежності, коли клієнт реалізує мотив задоволення потреби у безпеці, опіки та налагодження прихильності.

Важливо зазначити, що в якій би формі не здійснювалось консультування, йому притаманна одна загальна характеристика – спрямованість на індивіда, допомога у вирішенні особистісних проблем, подолання кризових станів, орієнтація в змісті та формах надання соціальних послуг.

Висновки. Соціальне консультування передбачає виконання низки таких важливих для суспільства і людини функцій, як: передача певних норм, цінностей та уявлень про оптимальні моделі поведінки і способи діяльності; надання необхідної клієнту інформації; аксикреція, аксиогенез; контроль за реалізацією нових цінностей і норм у повсякденному житті клієнта; формування у клієнта адекватних уявлень про себе, свої можливості, цінності й ідеали; навчання людини ефективних та адекватних засобів вирішення ціннісно-нормативних конфліктів.

Характеру інноваційності соціальне консультування набуває за умови використання змісту наповненості, що відповідає останнім науковим дослідженням.

Використання соціального консультування як виду соціальної допомоги неповнолітнім засудженим, які повертаються з місць позбавлення волі, передбачає залучення до роботи: методу коучингу, фасилітацію як складову діяльності соціального працівника, технологію "Fishbone". Впровадження їх в інноваційну роботу з молоддю доцільно здійснювати у формі функціонування "Творчої майстерні", участі в дискусіях з проблем особистого зростання, молодіжних семінарах з обговорення актуальних проблем неповнолітніх в сучасному суспільстві.

Зважаючи на широке коло питань, які супроводжують постпенітенціарну соціалізацію неповнолітніх, вимагають подальшого дослідження також гендерні аспекти цього процесу, партнерська взаємодія установ соціального обслуговування з іншими інститутами громади та ін.

Література

1. Васютинський В. О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2006. № 6. С. 40–45.
2. Горобець К. В. Аксиосфера права як філософсько-правова категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 67. С. 178–186.
3. Докторович А. Б. Социальные инновации и развитие трудового потенциала стран СНГ. *Международное инновационное развитие и инновационное сотрудничество*. 2006. С. 241–245.
4. Иванова Д. Г. Гуманістичні засади соціально-педагогічного консультування. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2016. № 1–2. С. 112–119.

References

1. Vacutynskyi, V. O. (2006). Tsinnisno-orientatsiini ploschchyny suchasnoho ukrainskogho suspilstva [Valuable and orientation spheres of modern Ukrainian society] *Problemy zagalnoi ta pedahohichnoy psykholohii – Problems of General and Educational Psychology*. 6, 40–45 [in Ukrainian].
2. Gorobets, K. V. (2012). Aksiosfera prava yak filosofsko-pravova kategoriya [Aksiosphere in the role of philosophical and juridical categories]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of the state and law*. 67, 178–186 [in Ukrainian].
3. Doktorovych, A. B. (2006). Sotsialni innovatsii i rozvitye trudovoho potentsiala SNG [Social innovations and development of labor potential in CIS countries] *Mezhdunarodnoe innovatsionnoye rozvitye i innovatsionnoye sotrudnichestvo – International innovative development and innovative cooperation*. 1–2, 241 [in Ukrainian].
4. Ivanova, D. H. (2016). Ghumanistychni zasady sotsialno-pedagogichnogo konsultuvanni [Humanitarian basics of social-pedagogical consultancy] *Sotsialna robota v Ukraini: teoriya i praktika – Social work in Ukraine: theory and practice*. 1–2, 112 [in Ukrainian].

Хлебик С. Р.

кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры социальной педагогики и социальной работы Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Иновационные технологии в социальной работе с несовершеннолетними осужденными в постпенитенциарный период

Теоретически обосновано использование инновационных технологий современной социальной работы с несовершеннолетними, которые возвращаются из мест лишения свободы. Определено содержание, формы и методы социального консультирования как инновационной технологии социально-педагогической модели социальной работы с молодыми людьми, которые имели проблемы с законом и отбыли наказание в учреждениях пенитенциарной системы. Теоретически обоснованы основные принципы реализации процесса социального консультирования, этапы и цели каждого этапа, задания и методы контроля за их выполнением.

Определены функции социального консультирования в ресоциализации несовершеннолетних – передача общественно одобряемых норм, ценностей и представлений об оптимальных моделях поведения и способах деятельности, формирование у клиентов социально-адекватных представлений о своих потребностях и возможностях их удовлетворения, не нарушая законы общества, формирование способности к самоконтролю в реализации новых норм и ценностей в обычной жизни. Охарактеризованы современные формы и методы реализации социального консультирования как вида социальной помощи несовершеннолетним, которые возвращаются из мест лишения свободы. Очерчено пути использования метода коучинга, фасилитации как составляющей деятельности специалиста и технологии "Fishbone".

Ключевые слова: аксикреация, социальное консультирование, социально-педагогическая модель социальной работы, социальная помощь, несовершеннолетние осужденные, которые вернулись из мест отбывания наказания.

Khliebik S. R.

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor of Department of Social Pedagogy and Social Work at Nizhyn State Gogol University

Innovative technologies in social work with convicted minors during post-prison period

The actuality of the article is based on the necessity to pay attention of the society to the re-socialization period of the minors who had problems with the law and spent time in prison. Aiming that theoretical and practical aspects of innovative social work technologies with such clients are described in the article. Main principles of social

consultancy principles are theoretically described as well as their stages and targets of each stage, tasks and control methods

The article delineates social consultancy functions during re-socialization of minors – transferring of social rules, values and representations of optimal behavioral patterns and ways of activities, formation of social adequate idea of clients` needs and ways to satisfy them without breaking the law. During this process special place is taken by forming of minor`s self-control while realizing of new ways and values in common life.

You can also find practical materials which are important while realization of social consultancy as a type of social help for minors who come back from prison. Ways of usage of such methods as coaching, facilitation as part of specialist activity and "Fishbone" technology are grounded.

Key words: axicreativity, social consultancy, social-pedagogical model of social work, social support, convicted minor who has come back from prison.